

Крошка Оксана Іванівна

кандидат психологічних наук, старший викладач,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра диференціальної і експериментальної психології

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНУ СУБ'ЄКТНОСТІ

У статті розкриваються основні труднощі, пов'язані з виділенням феномену суб'єктності, обґрунтовується доцільність розглядання його як підґрунтя дослідження емоційно-оціночного ставлення до себе. Проаналізовані змістовні характеристики основних підходів до суб'єктності.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, емоційно-оціночне ставлення до себе, довільна усвідомлена активність, саморегуляція.

В узагальненій формі проблема людини як суб'єкта власної діяльності та життєдіяльності, здібного цілеспрямовано перетворювати об'єктивну дійсність та здійснювати творчий саморозвиток, чітко заявлена у вітчизняній психології. Природно, що розвинений та досить розповсюджений в психологічній науці суб'єктний підхід до задач, які вирішуються різними дослідниками, не є випадковим. При всій складності, суб'єктна тенденція дозволяє наповнювати глибоким психологічним змістом та концептуально осмислювати безліч наукових фактів і тенденцій. Суб'єктні можливості та здібності людини все більше враховуються та використовуються як підстави щодо побудови логіки наукового дослідження, при інтерпретації емпіричних даних, при плануванні корекційної роботи тощо. Відповідно до цього різні методологічні підходи все більше отримують глибоке психологічне наповнення. Проблема суб'єкта та суб'єктності виступає в психології предметом розгляду у різних напрямках — діяльнісному та диференціально-психологічному (К. О. Абульханова-Славська), особистісному (А. В. Петровський), методологічному і психолінгвістичному (Л. К. Велитченко), когнітивному (В. М. Аллахвердов, А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський) тощо.

В даний час у вітчизняній психології (Є. І. Головаха, А. Є. Левенець, Л. В. Сохань та ін.) наголошується підвищення інтересу до проблематики суб'єктної активності людини у зв'язку з різними підходами, які описують це поняття. Одні дослідники (Н. Р. Битянова, І. Л. Пономаренко, С. Ю. Степанов) розглядають ступінь засвоєння соціальних норм; інші (А. В. Брушлінський; В. А. Петровський) — міру активності людини відносно власного життя в цілому і окремим його аспектам; низка авторів (А. В. Петровський, В. І. Слободчиков, В. Е. Чудновський) вводять нові поняття, такі як суб'єктивна реальність, надситуативна активність суб'єкту; у інших основний акцент робиться на методологічному підході, центр якого утворює ідея суб'єктності людини і самодетермінація його буття в світі (Б. Ф. Ломов; В. А. Петровський).

Суб'єктність, на думку А. В. Брушлинського [2] та В. А. Петровського [9], багатоаспектне явище, вона забезпечується системою всієї психіки та реалізується у різних формах. Для нас ця теза є однією з провідних, оскільки ми вважаємо, що емоційно-оціночне ставлення до себе є одним з проявів можливостей суб'єктності. Крім того, для розуміння глибинних механізмів походження, становлення та внутрішнього устрою емоційно-оціночного ставлення особистості до себе принципово важливим для нас є підхід Л. К. Велитченка до суб'єктності індивіда, яка, на думку автора, базується на інтенціональності переживань, уявленні про належне як суб'єктивно можливе. Ініціально вона відкрита індивіду у переживанні потреб та потягів, а протягом соціалізації розвивається як система уявлень про себе у складі соціально-прагматичного простору [3]. Як основний предикт суб'єкта, «суб'єктність базується на генетичній інтенціональності переживань, які в процесі онтогенезу виступають основою образу «Я». В структурі суб'єктності можна виділити функціональний та відображувальний компоненти» [3; с. 42]. До функціонального компоненту автор відносить прагматичні схеми рішення задач, операціональні, змістовні, семантичні системи, у відображувальний включає знання про ситуації життєдіяльності (образи, уявлення, концепти, схеми, моделі), прояви суб'єктності в соціумі та праксисі (самооцінка, рівень домагань), внутрішній світ (рефлексія того, що переживається, структурованість внутрішнього світу, визначення його пріоритетів) [3]. Такий підхід, на наш погляд, залишає місце для побудови багатьох додаткових дослідницьких задач та розкриває генезис особистісних феноменів, які складають основні структурні компоненти суб'єктності.

Одним з найбільш загальних та суттєвих проявів суб'єктності особистості є її **довільна усвідомлена активність**, яка забезпечує досягнення поставлених цілей. Поняття «суб'єкт» відбиває, в першу чергу, активне, діяльнісне тло людини, реалізація якого створює умови щодо здійснення відносин з оточуючою реальністю [К. А. Абульханова-Славська, А. Н. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубінштейн, Б. А. Сосновський та інші]. На наш погляд, не випадково при змістовному аналізі суб'єктних характеристик особистості (особливо в контексті будь-якої конкретної психологічної проблеми) йдеться про людину як суб'єкт діяльності, соціальної поведінки, спілкування, вчинку, саморозвитку тощо, тобто про суб'єкт певної усвідомленої цілеспрямованої активності, яка має для неї певний зміст і відносно якої людина виступає в ролі активної сторони.

Саме тому в контексті досліджуваної нами проблематики одне з центральних місць займає проблема закономірностей усвідомленої регуляції людиною власної довільної активності. Роль саморегуляції в процесі формування ставлення до себе та основної життєво-ціннісної спрямованості підкреслювалася низкою авторів, зокрема, була відображена в дослідженнях О. А. Конопкіна [4], Н. В. Круглової [5] та ін. Саме цілеспрямована довільна активність, на думку О. А. Конопкіна, яка реалізує все різноманіття дієвих відносин з реальним світом речей, людей, середовищних умов та ін., і є основним ядром суб'єктного буття особистості [4]. Від ступеня до-

сконалості процесів саморегуляції залежить успішність та продуктивність будь-якої активності суб'єкту. Більше того, на думку автора, всі індивідуальні особливості та прояви визначаються сформованістю, динамічними та змістовними характеристиками тих процесів саморегуляції, які здійснюються суб'єктом активності.

Для вирішення всіх задач та закономірностей феномену суб'єктності найбільш емним та продуктивним виступає **системно-функціональний підхід**, який дозволяє виділити основні функціональні структурні компоненти, які реалізують повноцінний процес саморегуляції суб'єкта. До них відносяться: 1) ціль діяльності, прийнята суб'єктом (виконує загальну системостворюючу функцію), 2) суб'єктивна модель значущих умов (відображає комплекс зовнішніх та внутрішніх умов активності, врахування яких сам суб'єкт вважає необхідним), 3) програма виконавчих дій (в цьому разі суб'єкт здійснює регуляторну функцію побудови та створення конкретної програми дій), 4) система суб'єктивних критеріїв досягнення цілі (виконує функцію конкретизації та уточнення вихідної форми та змісту цілі), 5) контроль та оцінка реальних результатів (це регуляторний компонент, який виконує функцію оцінки поточних та кінцевих результатів), 6) рішення про корекцію системи саморегулювання (основна функція відображена у назві) [4]. Саме суб'єктність створює індивідууму умови щодо самостійного планування та реалізації життєвих планів та стратегій. До її основних проявів відносяться діяльність, спілкування, самосвідомість, тобто «бути особливістю» завжди означає «бути суб'єктом діяльності, спілкування, самосвідомості». На думку Б. Ф. Ломова аналіз будь-якої ситуації завжди необхідно проводити шляхом співвіднесення з власними особливостями та з особливостями іншої людини, яка також присутня в цій ситуації [6], тобто аналіз соціальної ситуації розвитку повинен включати аналіз або урахування процесу діалектичної взаємодії суб'єкта і середовища.

Концептуальне дослідження суб'єктності в межах системно-функціонального підходу дозволяє відслідити особливості представленості та продовження суб'єкту в інших людях та в самому собі. На думку В. А. Петровського, саме віртуальна, «відображена» та повернена суб'єктність реалізує тенденцію особистості до більш глибокого оціночного ставлення до себе та інших в усіх різноманітних динамічних зв'язках [9].

Принципово новим в підході до вивчення різних форм суб'єктності є, на наш погляд, **генетичний підхід** С. Д. Максименка, основою якого виступає реалізація провідних принципів, а саме: аналізу за одиницями, історизму (єдності генетичної та експериментальної ліній), системності (цілісного розгляду психологічних утворень), проектування [7]. Процес становлення суб'єктності, на думку С. Д. Максименка, опосередковується і культурним (зовнішнім) контекстом, і особистісним (внутрішнім). Вважаємо за необхідне підкреслити, що ідеї С. Д. Максименка, втілені в даний теоретико-методологічний концепт, є продовженням та сучасним розвиненням ідей Г. С. Костюка, який вважав, що невід'ємною частиною суб'єкта виступає його саморух, самоактивність, саморозгортання, тобто дуже близько підійшов до глибинного розуміння феномену суб'єктності,

але лише генетичний підхід дозволив виокремити всі рушійні сили цього психологічного явища [7].

Сучасна українська психологічна школа певною мірою структурувала простір психічного життя людини і інстанція «суб'єкт» займає в ньому не останнє місце. Зокрема, в межах генетичного підходу виникають значущі для психології питання, а саме, чи існує суб'єктне розмежування на «я» та «моє» з ранніх етапів онтогенезу, чи його виникнення приходить на більш пізні етапи, пов'язані з розвитком самосвідомості та ін. Тобто, на думку В. А. Татенко, тільки генетичний підхід дозволяє розв'язати важливішу методологічну проблему внутрішньої детермінації розвитку на досвідомій його фазі і на рівні несвідомого взагалі, а також про інстанцію, яка цей розвиток регулює [10]. Крім того, на думку автора, обраний методологічний підхід дозволяє науці ставити нові теоретико-емпіричні питання, зокрема, про те, «чи всі людські істоти народжуються з однаковим потенціалом суб'єктності, чи можна цей потенціал нарощувати, примножувати, чи відбувається розвиток суб'єктності в онтогенезі і, якщо так, яка логіка цього розвитку» тощо [10, с. 14]. В. А. Татенко стверджує, що основним протиріччям, яке провокує процес саморозвитку суб'єкта психічної активності як інстанції, що сама відповідає перед собою за самореалізацію, є позиція суб'єкта, котрий протистоїть своєму існуванню як об'єкту. На початковому етапі онтогенезу поєднання суб'єктності відбувається, в першу чергу, на підґрунті і в процесі подолання суперечності між буттям і небуттям. В. А. Татенко розглядає генезис суб'єктності як рух по спіралі, основними витками якої він виділяє експерієнтальну інтуїцію суб'єктного ядра, задіяння до розвитку суб'єктного механізму самоапперцепції зі специфічною функцією пам'яті (накопичення, збереження, відтворення досвіду) [10]. На наш погляд, досить дискусійним є акцентуований автором тісний зв'язок саме пам'яті з суб'єктними механізмами та подальшим дозріванням психічної активності в онтогенезі, але такий підхід підкреслює нові унікальні можливості та простори в дослідженні феномену суб'єктності саме через використання генетичного підходу.

Крім того, є цікавою авторська ідея Е. Л. Носенко щодо концептуалізації феноменів суб'єктності та емоційного інтелекту в контексті єдності зовнішнього та внутрішнього щодо детермінації психічного [8]. Ця наукова ідея реалізується автором на засадах генетичного та системного підходів і відображає міру розумності ставлення людини до світу, до інших та до себе як суб'єкту життєдіяльності, а особлива роль емоційного інтелекту пов'язується зі спроможністю суб'єкта адекватно розпізнавати витoki власних емоцій та емоцій інших людей, здійснювати на цьому підґрунті самоконтроль, підтримувати адекватні стосунки з оточуючими, мотивувати власну діяльність, оцінювати себе, виявляти наполегливість у цілеполяганні та реалізації поставлених цілей. В межах нашого теоретико-емпіричного дослідження емоційно-оціночного ставлення особистості до себе поняття про емоційний інтелект є корисним та системоутворюючим, оскільки дозволяє опанувати такими феноменами як самоконтроль, самомотивування, самооцінювання тощо.

Таким чином, ми бачимо, що різноманіття наукових підходів до вивчення феномену суб'єктності не тільки не створює перепон щодо диференціації та спеціалізації теоретичних та дослідницьких задач і напрямів у психології, але й одночасно виступає фактором реалізації методологічних, концептуально-теоретичних, предметно-змістовних та інших внутрішньо-психологічних зв'язків, надає додаткові можливості щодо поглиблення уявлень про перспективи та можливості особистості у суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних системах.

Системно-функціональний та генетичний підходи, як провідні методологічні підґрунтя дослідження суб'єктності, дозволяють аналізувати забезпеченість процесу становлення та розвитку суб'єкта необхідними психічними засобами, співвідносити його з іншими агентами активності в індивідуальному та онтогенетичному розвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Брушлинский А. В. Проблема субъектности в психологической науке // Психологический журнал. — 1991. — № 6. — С. 311.
3. Велитченко Л. К. Структура субъектности // Наука і освіта. — 2004. — № 6–7. — С. 38–39.
4. Конопкин О. А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) // Вопросы психологии. — 1995. — № 1. — С. 5–12.
5. Круглова Н. В. Особенности саморегуляции учебной деятельности в подростковом возрасте // Психологический журнал. — 1994. — № 1. — С. 3–16.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М.: Педагогика, 1984. — 364 с.
7. Максименко С. Д. Развитие психики в онтогенезе: [В 2 т.] — К.: Форум, 2002. Т. 1: Теоретико-методологические проблемы генетической психологии. — 320 с.
8. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Эмоциональный интеллект: концептуализация феномена, основные функции / Днепропетровский национальный ун-т. — К.: Вища школа, 2003. — 126 с.
9. Петровский В. А. Личность: феномен субъектности. — Ростов-на-Дону, 1993. — 345 с.
10. Татенко В. А. Про «эгологический генезис» у Е. Гуссерля та проблему суб'єктних перетворень психіки в онтогенезі // Психологія і суспільство. — 2004. — № 4. — С. 13–37.

О. И. Крошка

кандидат психологических наук, старший преподаватель
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

СОВРЕМЕННЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ФЕНОМЕНА СУБЪЕКТНОСТИ

Резюме

В статье раскрываются основные трудности, связанные с выделением феномена субъектности, обосновывается необходимость рассматривать его как основу исследования эмоционально-оценочного отношения к себе. Проанализированы содержательные характеристики основных подходов к феномену субъектности.

Ключевые слова: субъект, субъектность, эмоционально-оценочное отношение к себе, произвольная осознанная активность, саморегуляция.

O. Kroshka

candidate of science in psychology, senior teacher
Odessa I. I. Mechnikov national university

**MODERN PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING
TO THE PHENOMENON OF SUBJECTIVITY**

Summary

In the article opens up basic difficulties, related to the selection of the phenomenon of subjectivity, a necessity to examine its as basis of research of emotionally-evaluated attitude towards itself is grounded. Rich in content descriptions of basic approaches are analyzed to the phenomenon of subjectivity.

Key words: subject, subjectivity, emotionally-evaluated attitude towards itself, arbitrary realized activity, self-regulation.